

חיי האולפן

מורים לעברית ששפת אמם אינה עברית

ג'רמי ביימה

תלמידים מבינים שמורה NNS (דובר לא-ילידי) הוא למעשה חלוץ שכבר הצליח להשיג את המטרה שהם חותרים אליה: ידיעת העברית כשפה שנייה ברמה גבוהה מאוד. מורה כזה יכול גם לשלוט באופן מלא בתחום הדקדוק ולפעול מתוך מודעות מטה-לשונית. כשהוא מנסה בהוראה הוא עשוי לפתח רגישות גבוהה מאוד למקור הקושי אצל תלמידיו.

הקדמה

הוראת עברית כשפה שנייה היא תהליך שבהגדרתו מערב תלמידים ששפת אמם אינה עברית, אך לעתים גם המורה עצמו אינו דובר ילידי של השפה. רכישת העברית כשפה מדוברת מזוהה לרוב עם תהליך הקליטה בארץ, ומאופיינת בדרך כלל בניסיון להידמות לישראלים בדיבורם. בתוך המציאות הזאת קיימת תופעה מעניינת של מורים לעברית שרכשו אותה כשפה שנייה בעצמם.

אפשר היה לתאר את התופעה כשולית, לו הייתה מוגבלת למסגרות בחוץ לארץ או לעשורים הראשונים של העברית החדשה. אבל ניתן למצוא מורים מסוג זה העוסקים בהוראת עברית עד עצם היום הזה - לא רק בחו"ל אלא גם בארץ. עצם קיומם של מורים אלה הוא סיבה ראויה לחקר התופעה על כל פניה; הביקוש הרב להוראת עברית כשפה מדוברת ברחבי העולם מוסיף לחשיבותו של עיון מעמיק יותר בנושא זה. מאמר זה מעלה שאלות לגבי מורים ששפת אמם אינה עברית ונוגעות לזהותו של המורה לעברית מעבר להכשרתו המקצועית.

מצב המחקר והסבר המתודולוגיה

נושא הוראת עברית על ידי מורים ששפת אמם אינה עברית טרם זכה לטיפול מקיף במחקר. לא מצאתי אף מאמר שנכתב באופן ספציפי על הסוגיה, אך בחרתי לעקוף את היעדר החומר התאורטי בנושא, ועשיתי זאת בשתי דרכים משלימות:

- נעזרתי במאמרים ובספרים שנכתבו על מורים לאנגלית ששפת אמם אינה אנגלית - כדי לבנות בסיס תאורטי. סוגיות רבות בהוראת אנגלית משותפות להוראת עברית כשפה שנייה, ותוכן המקורות האלה סיפק בסיס לשאלות ולהשוואות ונתן השראה לחקר הנושא.
- ערכתי ראיונות עם מספר מורים לעברית ששפת אמם אינה עברית - כדי לבנות בסיס אמפירי. למורים האלה יש ניסיון של שנים רבות בתחום ההוראה בארץ, והתובנות שלהם חיברו בין המאמרים לבין המציאות בכיתה. בהזדמנות זו, ברצוני להודות לארבעת המורים שהתראיינו במסגרת המחקר: חוה פרסטיי, לאה סקיבא, גילה פרידמן-כהן ופביו רד"ק. תרומתם למחקר זה הייתה חשובה ביותר, אך ראוי לציין שאזכור שמותיהם אינו מהווה אישור לתמיכתם בכל אחת ואחת מהמסקנות בתוך המחקר.

במסגרת המאמר נבקש להציג את התובנות שעלו מתוך המחקר הנ"ל. לצורך הדיון יאומצו שני מונחים מקצועיים המשמשים בהוראת שפה כלשהי כשפה שנייה (בריינ - Braine, מורים, עמ' 12-xiii):

- מורה NS: native speaker - כלומר, מורה שהוא דובר ילידי של השפה.
- מורה NNS: non-native speaker - כלומר, במקרה שלנו - מורה שאינו דובר עברית ילידי.

במסגרת המאמר נעסוק בארבע סוגיות עיקריות בקשר למורה NNS לעברית:

- (1) ה'חסרונות' המשוערים של מורה NNS.
- (2) ה'יתרונות' המשוערים של מורה NNS.
- (3) התפיסות הנפוצות כלפי מורה NNS והשפעתן עליו.
- (4) המלצות הנוגעות לעזור למורה NNS במילוי תפקידו.

חשוב לציין שדיון ב'חסרונות' וב'יתרונות' אינו ביטול העיקרון של בחינת כל מקרה לגופו. הנחת היסוד היא שהתמונה מורכבת יותר מאשר האפיון הכללי של מורה NNS המשתקף בחלוקה זו. עם זאת, ההתייחסות למושגים האלה מהווה נקודת מוצא לדיון שיכלול הסתייגויות ויוצאים מן הכלל.

שאלת ה'חסרונות'

השימוש במונח 'חסרונות' מושתת על הנחת יסוד שיש אתגרים שמורה NNS נוטה להתמודד איתם. ה'חסרונות' המשוערים עולים מתוך המאמרים והניסיון של המורים שהתראיינו - ומתחלקים לכמה תחומים:

- אוצר המילים. היקף אוצר המילים הוא אחד האתגרים העיקריים בהקשר זה (אופק, חינוך, עמ' 23). מצד אחד אוצר מילים דל מדי הוא מכשול משמעותי, אך מצד שני אוצר מילים רחב אינו בהכרח פותר את כל הסוגיות. לדוגמה, נושא הטבעיות בא לידי ביטוי בשאיפה להשתמש במשלב המתאים לכל הקשר - כלומר, שפה תקינה אך לא מנותקת. בנוסף לכך, יש שתי סוגיות העשויות לעלות משימוש במילים שאכן נמצאות באוצר המילים של מורה NNS:
- (1) קונוטציה - מודעות למכלול האסוציאציות העולות משימוש במילה כלשהי.
 - (2) קולוקציה - שליטה בנוגע לצירופי מילים מקובלים בעברית.

הקשר בין השפה לתרבות. שאלת המוטבעות של העברית גם קשורה להקשר התרבותי באופן הדוק, שהרי ניואנסים רבים בשפה נובעים ישירות מהתרבות הישראלית. לדוגמה, יש עולם שלם של אסוציאציות שמקורו בספרות ילדים; כמו-כן מקורם של ביטויים רבים הוא בשירות הצבאי. הוראת עברית כשפה מדוברת מחייבת מידה מסוימת של היכרות עם התרבות הישראלית - גם אם מסגרת הלימודים אינה שמה דגש על ההיבט ה'ישראלי' של העברית. בעניין זה, היכרות עם תרבות יהודית באופן כללי אינה תחליף להיכרות עם התרבות הישראלית (אופק, חינוך, עמ' 22).

מיומנויות הדיבור. בדרך כלל נושא המבטא הוא הראשון ברשימה, אך המבטא בפני עצמו אינו חייב להוות מכשול מכריע. גם אם יש מבטא, חשוב יותר שההגייה תהיה נכונה - כלומר, שחיתוך

ההגאים יהיה מובן לשומעים. באופן טבעי, דובר לא ילידי יתמודד עם קשיים מסוימים בתחום ההגייה הנובעים משפת האם שלו, ועליו להפעיל שיטות שונות, כולל בחינה עצמית ותרגול ממוקד בשימוש באיברי הדיבור.

השימוש בשפות אחרות. לפי אחת הטענות, מורה NNS נוטה להישען יותר על שפה שנייה כדי להסביר תופעות לתלמידיו. לעתים התלמיד הוא אשר מבקש שימוש כזה ב'דקדוק מעמת' כדי להקל על עצמו, והמורה פשוט נענה לבקשתו.

תלות בספרים. ישנה טענה שמורה NNS נוטה להיות תלוי בספרי לימוד יתר על המידה (לורדה - Lurda, מורים, עמ' 6, 16).

כאשר דנים ב'חסרונות' האלה, חשוב לזכור שניתן להתגבר על רוב האתגרים - אם לא על כולם - בעזרת התמדה, ניסיון ויצירתיות, ושהצלחה תלויה בסופו של דבר במיומנות המורה מבחינת ההוראה.

שאלת ה'תרונות'

בדומה ל'חסרונות', השימוש במונח 'תרונות' נובע מהנחת יסוד שיש יתרונות טבעיים למורה NNS. היתרונות המשוערים מתחלקים לכמה תחומים:

דקדוק. תחום הדקדוק נחשב כאחת מנקודות החוזק של מורה NNS - משום שלמד את כללי השפה (לורדה, מורים, עמ' 6). תהליך רכישת השפה כרוך בדרך כלל בהיכרות מבנית עם כללי הדקדוקיים. לעתים מורה NNS מבין את הסיבה לתופעה, שאצל דובר ילידי נתפסת רק באופן 'אינסטינקטיווי'. נקודת החוזק הזאת בתחום הדקדוק היא יתרון לא רק בכיתה אלא גם בשיעורים פרטיים - שהם לעתים קרובות הקשר מתאים יותר להסברים מפורטים לתופעות לשוניות.

הזדהות עם התלמידים. מורה NNS יכול לדבר על תהליך רכישת השפה שהוא עבר ולנצל אותו כנקודת חיבור עם תלמידיו (בריינ, מורים, עמ' 12). תהליך זה יכול להעניק יתרון מסוים בהבנת הקשיים העומדים בפני התלמיד - לא רק מבחינה רגשית אלא גם מבחינת זיהוי מקור הקושי הלשוני (אופק - Ofek, חינוך, עמ' 23). התופעה הזאת בולטת במיוחד כאשר התלמיד הוא דובר של אותה שפת אם.

היכולת לזהות את הקושי באופן ספציפי עשויה להביא מורה NNS לידי התערבות ממוקדת בפתירת הקושי. יש דעות שונות בנוגע להתערבות מסוג זה: חלק רואים את היכולת להתערב כדבר חיובי בעיקרו, בעוד שאחרים אומרים שצריך למתן את הנטייה ולתת לתלמיד להגיע למסקנה בעצמו (שכטר - Schachter, הוראה, עמ' 275). גם אם צריך להתערב בחוכמה, נראה מרחיק-לכת לקבוע שאין תועלת ביכולת לזהות קשיים.

הדוגמה האישית לתלמידים. מסיפורים ומאנקדוטות שונים עולה שלדוגמה האישית של מורה NNS יש משמעות רבה. תלמידים, המתמודדים עם האתגרים שברכישת השפה, שואבים השראה רבה ממורה NNS (שכטר, הוראה, עמ' 275). תלמידים שהמשיכו ללמוד במגמה להפוך מורים לשפה אף מייחסים השפעה מכריעה לדוגמה האישית הזאת. כאשר דיברנו על ה'חסרונות' של מורה NNS ניסינו להימנע מהכללות גסות בלי סייגים. באופן

- דומה, חשוב להזכיר כמה דברים בעניין ה'יתרונות' של מורה NNS:
- מורה כזה יכול גם לשלוט באופן מלא בתחום הדקדוק ולפעול מתוך מודעות מטה-לשונית.
 - מורה כזה, המנוסה בהוראה, יכול לפתח רגישות גבוהה מאוד למקור הקושי אצל תלמידיו.
 - מורה כזה יכול 'לפצות' בתחום הדוגמה האישית על-ידי עידוד תלמידיו.

שאלת העמדות

מעבר לסוגיות של 'חסרונות' ו'יתרונות' יש גורם נוסף המשפיע על מורה NNS בעבודתו. המעמד של מורה NNS מושפע לעתים קרובות מהתפיסות לגביו ולגבי היכולות שלו. תפיסות אלה מתחלקות לשלוש קטגוריות - לפי הגורמים השונים בתמונה:

העמדות של תלמידיו. כאשר שואלים תלמידים איזה סוג מורה הם מעדיפים, התשובה היא בדרך כלל מורה NS - בעיקר בשל המבטא וטבעיות העברית. התשובה הזאת נהיית גורפת אם יש אופציה לבחור באחד בלבד מבין שני סוגי המורים (לורדה, מורים, עמ' 7). אבל ככל שהזמן בכיתה עובר, ההערכה כלפי מורה NNS עולה בצורה משמעותית (שם, עמ' 3, 19). לעתים תלמידים אף קולטים שמורה NNS הוא למעשה חלוץ שכבר הצליח להשיג את המטרה שהם חותרים אליה: ידיעת העברית כשפה שנייה ברמה גבוהה מאוד. כתוצאה מכך מורה NNS יכול אף להפוך למורה מבוקש שדווקא אותו רוצים - משום שהוא כבר סלל את הדרך בעצמו.

העמדות של מעסיקיו (או מעסיקים פוטנציאליים). אם התלמידים מעדיפים מורה NS, המעסיקים הפוטנציאליים נוטים לכיוון הזה לא פחות. הנכונות לשקול מועמדות של מורה NNS אינה מובנת אליה, על אף שידועים גם סיפורי הצלחה. לפעמים עניין המבטא מכריע (בריינ, מורים, עמ' xiii). השאיפה הלגיטימית היא להקנות מבטא 'ישראלי' לתלמידים, בייחוד לתלמידים מתחילים. עם זאת, מורה NNS יכול לספק לאותם תלמידים חוויה חשובה בכיתות הגבוהות יותר: חשיפה למגוון המבטאים שהוא עובדה קיימת בחברה הישראלית.

העמדה שלו עצמו. הגורם השלישי בעניין העמדות לגבי מורה NNS הוא דווקא המורה עצמו. התפיסה שלו לגבי עצמו יכולה להיות תוצאה של ההתייחסות אחרים כלפיו. אם מורה NNS מייחס חשיבות יתרה לדעתם של אחרים, דבר זה עשוי לערער את ביטחונו (בריינ, מורים, עמ' 10).

העמדה שלו לגבי עצמו יכולה גם להיות תוצאה של דרישות שמקורן בתוכו. תפקודו עשוי להיפגע, אם הוא מטיל על עצמו דרישות מוגזמות. אם הוא מרגיש שהוא צריך להוכיח שהוא יודע 'הכול', הוא ישכח שאין מורה כזה. הוא יחשוב שחובה עליו לדעת לענות על כל שאלה בכל עת, גם אם היא אינה קשורה לנושא בכלל. אמנם מורה תמיד צריך לדעת יותר ממה שהוא מעביר בכיתה, אך יש גבול הגיוני לדרישות מסוג זה - בעיקר אם גם מורה NS מוגבל מהבחינה הזאת.

כאשר דנים במעמד של מורה NNS חשוב לא לשכוח את ההשפעה של התפיסות האלה עליו. מורה NNS צריך להיות מציאותי לגבי השפעתן ולהיערך בהתאם. אסור שהתפיסות האלה יהיו מחסום בדרכו של מורה NNS בעל כישורים המתאימים למקצוע.

המלצות

לאחר ציון החסרונות והיתרונות של מורה NNS העמדות לגביו, מן הראוי להציע כמה המלצות. כפי שציינו לעיל, קיימת מציאות שבה לא כל מורה לעברית הוא דובר שפת אם. ניתן להתייחס באופן ישיר למציאות הזאת ולזום מהלכים פרו-אקטיוויים בעניין. ההמלצות מתחלקות לשתי קטגוריות: קידום המחקר, והקמת מאגר מקוון העוסק בנושא.

קידום המחקר בנושא מורה NNS לעברית. ראשית כול, עלינו להכיר בחשיבות הנושא. יהיה צורך במחקר נוסף אם מעמדו המיוחד של מורה NNS ייחשב נושא ראוי להתייחסות, וזאת מפני היעדר החומר התאורטי. עוד לפני ביצוע המחקר כדאי לדון גם במטרותיו כך שהוא יניב תוצאות רלוונטיות למציאות. מחקר מכוון-מטרה מסוג זה יטפל בנושא לא רק ברמה התאורטית אלא גם ברמה המעשית. היות שהמחקר יהיה תגובה למציאות במקרה הזה, מן הראוי שישים דגש על ראיונות ועל בדיקות בכיתות. בעקבות זאת יהיה אפשרי לגבש הצעות קונקרטיות לגבי הכשרתו של מורה NNS והתמיכה בו. ההצעות יכולות לכלול קווים מנחים לתוכנית הכשרה 'אידאלית', הנועדת למורה NNS.

הקמת מאגר מקוון העוסק בנושא. מאגר זה יספק למורה NNS כלי עזר במילוי תפקידו, וזאת לפי קטגוריות שונות. לדוגמה:

- 'טיפים' למורה NNS ממורים מנוסים - עידוד, אזהרות, טיפים לגבי מציאת עבודה, ועוד.
- הצעות למורה NNS המבקש להעמיק את ידיעותיו בעולם האסוציאציות של דוברי העברית. העשרה תרבותית כזאת תיגע בתחומים כמו ספרות ילדים, מוזיקה וסרטים, עניינים הקשורים בצה"ל [לכך כוונתך?] ועוד. מן הראוי שהיא תתמקד ביצירות ובביטויים בעלי השפעה המורגשת בעברית.
- רשימה עדכנית של ביטויים בסלנג העברי - כולל הסבר לגבי הניואנסים בשימוש בהם.
- רשימת קשיים הצפויים ברכישת השפה העברית לפי שפת האם של התלמיד. לדוגמה, מורה NNS ששפת אמו צרפתית (או אף מורה NS שלימד את דוברי השפה) יוכל לציין קשיים הנובעים מהשוני בין השפות, ולהציע פתרונות אפקטיוויים לשימוש בכיתה. רשימה כזאת היא למעשה כלי עזר עוד יותר מועיל למורה NS המחפש פתרונות בעצמו, והיא מבליטה את התרומה הפוטנציאלית של מורה NNS לתחום הוראת העברית. המאגר גם יכלול פורום שבמסגרתו ניתן יהיה להתייעץ בשאלות ספציפיות העולות מתוך העבודה.
- אופציה לבניית רשת תמיכה (מקוונת או מקומית) בעזרת המאגר. מעבר לתמיכה המתאפשרת דרך המאגר עצמו ניתן גם ליצור קשרים אישיים. רשת תמיכה יכולה להיות כלי עזר למורה NNS מתחיל המבקש ללמוד ממורה NNS ותיק. הרשת גם תאפשר למורה NS לתמוך בעמיתיו וללמוד מהתובנות המיוחדות שלהם.

סיכום

בראשית הדברים כאן הצבענו על תופעה מעניינת - קיומם, הלא לגמרי נדיר, של מורים לעברית ששפת אמם אינה עברית. עשינו סקירה כללית של הנושא, וראינו שיש צורך במחקרים נוספים. מעבר לכך, ביקשנו לציין את החשיבות שבתחושת הוקרה כלפי מצבו המיוחד של מורה NNS - וזאת מול שלושה גורמים:

- המורה עצמו - כדי שיראה את עצמו כגורם חשוב עם תרומה חיובית לתחום.
 - המערכת - כדי שתעמוד לצדו של מורה NNS ותדע לנצל את הפוטנציאל החבוי בתוכו.
 - התלמידים שלו - כדי שיבינו ויעריכו את דרכו המיוחדת.
- ניתן לראות מורה NNS כמין חלוץ במערך של הוראת העברית כשפה שנייה וכמושא להערכה. הוא עבר את התהליך בעצמו ועתה הוא מוביל אחרים בדרך אל אותה מטרה. מן הראוי שיזכה לתמיכה המלאה של הסובבים אותו.

מקורות

- Braine, G. (1999). *Non-Native Educators in English Language Teaching*. Mahwah NJ: Lawrence Erlbaum Associates, pp. xiii-12
- Llurda, E. (2006). *Non-Native Language Teachers: Perceptions, Challenges and Contributions to the Profession*. New York: Springer, pp. 3-21
- Ofek, A. (1996). The Making of a Hebrew Teacher: Preparing Hebrew Language Teachers for Jewish Day Schools. *Journal of Jewish Education*, 62:3, 22-26
- Ringwald, V. (2005). The Proficiency Approach: A Tool for Advancing the Hebrew Language Curriculum in our Schools. *Jewish Educational Leadership*, 4.
- Shachter, L. & Ofek, A. (2008). Hebrew Language Instruction, in R.L. Goodman, P.A. Flexner, L.D. Bloomberg (Eds.), *What We Know About Jewish Education*. Los Angeles: Torah Aura Productions.